

szemle

Alternatív történelem a társadalmi trauma feldolgozására

JURIJ POLJAKOV: *DEMAGRÁD*; FORD. GORETITY JÓZSEF

A hatalom mint szükséges és elkerülhetetlen rossz minden közösség természetes velejárója. A hatalmi viszonyok között pedig a legfontosabb az ellenállás, mert ahol jelen van a hatalom, ott jelen van az ellenállás is. Az irodalom közvetlen és közvetett lehetőséget nyújt az ellenállás kifejezésére, mely hatásosan és kíméletlenül szembeszegül a politikai túlkapásokkal, megmutatja a társadalmi visszasságok éles keresztmetszetét. A politikai satíra vádol és számon kér, rámutat a hatalmi diskurzus és a realitás közötti éles kontrasztra, a tiltás élteti, és az, hogy fellázadhat a kimondás korlátozása ellen.

Jurij Poljakov, a kortárs orosz irodalom egyik legkiemelkedőbb alakja a realista satíra képviselőjeként szépirodalmi és publicisztikai írásaival a peresztrojka éveitől erőteljesen jelen van az orosz kulturális és politikai életben. Poljakov *Demagrád* című kisregénye 1993-ban jelent meg először Oroszországban, abban az időszakban, amikor a politikailag és társadalmilag is mélypontra jutott orosz népnek a leginkább szüksége volt a saját sorsuk gyötrelmein keserű iróniával nevető, eredeti hangú pamfletre. Az elbeszélés részletei már '92-től napvilágot láthattak neves irodalmi lapokban, az olvasók másolatokban terjesztették, mert attól féltek, hogy betiltják a szöveget.

Poljakov egy interjúban úgy fogalmaz, hogy a satíra sokkal nagyobb népszerűségnek örvendett a szovjet időkben, mint manapság. Napjainkban kevés író vállalkozik satírára, pedig a mai világban is éppen elég olyan dolog történik, ami satírárt érdemelne. Poljakov szerint a satírához szükség van valamiféle tiltásra és szembenállásra, hiszen ez adja meg annak valódi hangját és értelmét. A rendszerváltást követő években erősebb jelentést kapott a satíra esztétikája, hiszen a politikai vezetésnek egyre több takargatnivalója akadt, az őket leleplező írók és publicisták pedig hamar bajba kerülhettek, köszönhetően annak, hogy a szólásszabadság és a cenzúra eltörlése elviekben már működött, a gyakorlatban viszont annál kevésbé.

Jurij Poljakov a korszakról írott visszaemlékezéseiben kiemeli, hogy a liberálisok igyekeztek elhallgattatni azokat, akik nem értettek egyet velük, módszereik pedig nem sokban különböztek az egykori szovjethatalométól. A kiadók és az újságok szerkesztőségei elfordultak a korábban támogatott írótól, ha azok nem bizonyultak elég liberálisnak, vagy – ahogyan Poljakov is – nyíltan vállalták ellenzéikiségüket és hazafiságukat.

Az antiutópiaként vagy detektívregényként is aposztrofálható *Demagrád* olyan történelmi korszakra reflektál, amely teljes ellehetetlenedést jelentett az orosz kis-

ember számára. Poljakov keserű humorral, de kellő szociális érzékenységgel az egyszerű nép szemszögéből emlékeztet a szovjet éra társadalmi és politikai viszszasságaira, a rendszerváltás után az országba gyűrűző, a szovjet mentalitástól idegen vadkapitalizmus hatásaira.

Az elbeszélés háttérében az az orosz ember számára feldolgozhatatlannak tűnő trauma áll, hogy a Szovjetunió megrendíthetetlennek tűnő falai egyik napról a másikra leomlottak, és egy egész nemzet eszmélt arra, hogy az ország, amelyben addig éltek, és amelynek eszméit egy életen át szolgálták, egyszerűen megszűnt létezni. Amíg a belpolitikai fejtelenségben Borisz Jelcin a biztos pozíció reményében a saját érdekeit kívánta érvényesíteni, addig az orosz nép magára maradt, kiszolgáltatva a korrupciónak, az áruhiánynak és a minden korábbinál nagyobb méreteket öltő bűnözésnek. A szovjet birodalom romjai felett dögkeselyűként köröztek a nyugati sajtó szenzációhajhász újságírói, és alig várták, hogy elsőként tudósítsanak a legújabb szenzációról: a nagy és erős Oroszország tragédiájáról, ahol a minden eluralkodó káosz lett úrrá.

A Szovjetunió szétesésének politikai fordulata az orosz lakosság számára kétségbeesett elkeseredést és csalódottságot jelentett: mindazt, amit évekig építettek, vagyis az országukat, fillérékért széthordták. A szovjet embert egyszerre fosztották meg a múltjától, a jelenétől és a jövőjétől. Ahogy Mihail Epstejn fogalmaz, a szovjet kultúra a világkultúra utolsó fázisaként tekintett magára, és az eszméken nevelkedett szovjet nép igazi pszichológiai válsága akkor kezdődött, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az évtizedeken át várt kommunizmus sosem jön el a számukra. Tehát ha a szovjet kultúra megsemmisül, akkor a szovjet ember végleg elveszni látszik, hiszen nem volt ígéret másik ideológiai cél elérésére.

1991 eseményei után Moszkva egy nagy szeméttelre kezdett el hasonlítani, a boltok kiüresedtek, sokan csencselni kezdtek, hogy bevételhez jussanak, az utcák megteltek a kacatjaikat kínáló árusokkal, és minden addiginál nagyobb méreteket öltött az alkoholizmus. Ebben a kilátástalan helyzetben egyre gyorsabban és élesebben kezdett szétválni a két társadalmi réteg. Amíg az egyszerű orosz kisember a fennmaradásért küzdött, addig lassan, de annál biztosabb alapokra építkezve kialakult a politikai és gazdasági elit, nagyrészt azokból az emberekből, akik már a szovjet birodalom idején is vezető pozíciókat töltöttek be. Az orosz újjazdagok közül sokan úgy érezték, hogy az ország nem felel meg az elvárásaiknak, és összehozott vagyonukkal együtt nyugatra távoztak, akik pedig maradtak, igyekeztek – nem éppen legális eszközökkel – megsokszorozni a vagyonukat és a befolyásukat.

A *Demagrád* ebből a zűrzavaros és elkeseredett társadalmi és politikai helyzetből keres kiutat. A szerző olyan fiktív történelmi fordulatról ír, amely válasz lehet az orosz rendszerváltás katasztrófájára: egy újabb rendszerváltás, mely ezúttal a nép érdekeit szolgálja, és most is, mint minden válságos történelmi helyzetben, egyetlen megoldás jöhet számításba: a diktatúra. A diktatúra igénye mint végső lehetőség abban az esetben nyer létjogosultságot, amikor az országot meg kell menteni a végleges széteséstől. Annak vágya, hogy minden elhatalmasodó problémát kemény kézzel és diktatúrával oldjanak meg, nem idegen a világtörténelemtől. A megbukott politikai vezetők helyébe újabb hatalmi apparátus kerül, melyet a nép emel fel, és idővel a nép dönt le újból, hogy egy másikat állítson a helyére.

Ez a körforgás viszi előre a történelmet, melynek mindenkori elszenvedője a társadalom egyszerű embere.

Poljakov ezt a történelmi jelenséget teszi szatírája tárgyává, és gúnyolja a mindenkori hatalom természetét, melynek kiszolgálója minden körülmények között – az orosz történelmi hagyományokhoz híven és a nyugat-európai mintától eltérően – a kisember, aki az állammal szemben csak másodlagos szerepet tölthet be. A *Demagrád* nem a szovjet rendszer romantikus-nosztalgikus feltámasztásának igényét fogalmazza meg, hanem éppen ellenkezőleg, a rendszerváltás után hatalomra törő, nyugati típusú, demokratikusnak mondott, de vadkapitalista farkastörvényeken alapuló új társadalmi-gazdasági berendezkedés mellett éles kritikával illeti a szovjethatalmat is. Ahogy Olga Jarikova írja, Poljakov emlékeztet a szovjet kor legnyilvánvalóbb kontrasztjára, az eszme, a szó és a tett közötti tökéletes ellentmondásra.

A *Demagrád*, melynek eredeti (*Gyemgorodok*) és magyar fordításban megjelent címe is utal a kilencvenes évektől eluralkodó politikai demagógiára, '93-ban a következő előszóval jelent meg a *Moszkovszkij Komszomolec* című lapban: „Végtére is, ez a mi mai abszurd életünk, én pedig figyelmeztetni szeretném azokat, akik már elfelejtették: a hiányosan elvégzett demokrácia – a legrövidebb út vissza a totalitarizmusba...”.

Az alternatív történelmi átirat azzal az egyszerűséggel oldja meg a kilencvenes évek eleji káoszt, hogy a rendszerváltást hamarosan egy új követi, melyben a *baza kiárusítóitól* katonai puccsal Rik admirális ragadja vissza a hatalmat. Az országba visszatér a rend és a nyugalom, a megbuktatott demokratákat pedig hermetikusan körülzárt falvacskákba telepítik. A Gulág újkori megfelelőjeként is értelmezhető falvacskákban azonban az elkülönítetteket nem ítélik kényszermunkára, éppen ellenkezőleg: egyetlen feladatuk a lakóhelyük mellé járó kis föld megművelése, miközben valódi büntetésük az, hogy végignézzék a haza újjászületését. Ebben a romantikus képben megjelenik a „vissza a természetbe” pátoszának és az orosz kultúrában mindig is jelen lévő, a szent anyaföld tisztító erejébe vetett hitnek ironikus megfogalmazása.

„Csak hadd túrják a földet, csak hadd tanuljanak meg retket-répát termelni! [...] Éljenek csak olyan életet ezek az »államférfiak«, amelyet az egyszerű népnek szántak!” – mondja Rik admirális. A földművelő falvacskák leírása valóban a munkatáborok parodisztikus ábrázolása és a „demokraták” kigúnyolása, de ha a *demagrádok* jellegét magasabb szinten értelmezzük, láthatóvá válik az a tanító szándék, mely szerint a haza, az anyaföld kiárusítói végül ténylegesen az orosz földben, az orosz föld mellett nyerik el büntetésüket, hogy annak gondozásával töltsék a szabadságuktól megfosztott életüket, hiszen „a föld ezeknél komolyabb csirkefogókat is megjavított már”. Demagrád lakói között az Ex-elnök és az ex-ELNÖK mellett megtalálhatók művészek, liberális eszméket éltető újságírók, valamint számos egykori politikus, akiknek figuráit Poljakov a való élet politikai szereplőitől kölcsönözte.

Az elbeszélés egyik központi figurája HM, azaz a haza megmentője, aki nem éri be pusztán a diktátori szerepkörrel. Rik admirális karakterével Poljakov megsemmisítő csapást mér nemcsak a szovjet, hanem a rendszerváltást követő új monarchista eszmékre is. Ebben az elképzelt történelmi szituációban, – ahol jogosan merül fel a kérdés az olvasóban, hogy amit lát, az a múlt vagy a jövő előképe? – egy

olyan egyeduralkodó és személyi kultuszt kialakító új vezető lép a nép elére, aki mind küllemében, mind lelkületében erős sztálini vonásokat visel magán. A népek tetszik az alacsony termetű Rik egyszerű orosz arca, melyen nyomott hagytak az élet megpróbáltatásai. Az admirális, aki mindig zárt, szolid zubbonyt visel, kezében pedig egy aprócska látcsövet szorongat, egyértelműen megidézi Sztálin jellegzetes alakját. (Az orosz szövegben még egyértelműbben jelenik meg az utalás: Poljakov a látcsót a *mpyõa* szóval jelöli, melynek kicsinyítő képzős alakja a *mpyõka*, amelynek jelentése pipa.) Rik admirális azonban nem éri be a diktatori szereppel, hanem erős monarchista törekvések is jellemzik, amelyek a nevében is megmutatkoznak, így nem csoda, hogy a Rurik dinasztia leszármazottját, egy amerikai üdvöskét készül feleségül venni, hogy utána cárrá koronáztassa magát. A jövődöbéli cárné pedig Amerika és a Nyugat metaforájaként nem több, mint egy butácska, könnyűvérű, celeb ambíciókkal felruházott úgazdag étterem-tulajdonosnő, aki az elkövetkező hatalmi vezető hitvese helyett Oroszország elcsábítójának és erkölcsi megrontójának szerepében tetszeleg.

A *Demagrád* fikciójában Oroszország egyesíti történelmi tapasztalatait, és két bukott rendszer ötvözésével próbál úrrá lenni az orosz népet súlyos gazdasági, társadalmi és politikai válságba sodró harmadik rendszeren. Rik admirális, miközben leszámol a demokratákkal és megmenti az országot a kapitalista Nyugat kizsákmányolásától, egyszerre építi fel újra a diktatórikus és a cári hatalmat. Ennek eredményeként az ország új címet kap: a már jól ismert kétféjű sást, de ezúttal egymásra néző fejekkel, karmukban sarlóval-kalapáccsal. Joggal merülhet fel a kérdés, hogy vajon két elbukott éra újbóli feltámasztása nem vezet-e ismét bukáshoz? Nem kezdődik-e minden előlről? És amit látunk, az nem csupán a történelem mőkuskereke-e? De igen, minden előlről kezdődik, és épp ebben áll a *Demagrád* utópisztikus látomásának lényege: egyik politikai éra követi a másikat, és az éppen regnáló új hatalmi apparátus újra elköveti a nép és az ország ellen az előző rendszer hibáit, hogy majd az ő helyébe is egy új időszak köszöntsön.

Poljakov kisregényében a politikai és történelmi vonatkozások mellett a cselekmény szintjén megjelenik egy tragikus-romantikus detektívregényszál is. A *Demagrád* hőse, az egyszerű kisember és egykori katona Miska Kuriljov – akinek alulnézeti szemszögéből követhetjük végig az eseményeket – egy szippantós autó sofőrjeként éli kalandos életét az elkülönítettek városkájában. Miska a tiltott szerelem beteljesülésének reményében egy pillanatra elhiszi, hogy fontos küldetés részévé válhat, de ezúttal is túljárnak az eszén, és újra bebizonyosodik, hogy a politika és a hatalmi erők mindenkin és mindenek felett uralkodhatnak.

Jurij Poljakov a kortárs orosz irodalom eredeti hangú írójaként az irónia eszközével reflektál egy olyan történelmi-társadalmi helyzetre, melyben a tökéletes kilátástalanság az úr, és az orosz ember számára egyetlen remény maradt: az önnön sorsán való keserű nevetés, hiszen a rossz és a gonosz csak akkor szűnik meg, ha képesek kinevetni. Ahogyan Poljakov más regényeiből, úgy a *Demagrádból* sem az élégia hallatszik ki, hanem az egyéni és társadalmi helyzeteken a nehéz időkből is nevetni tudó irónia. Poljakov utópia-városának történetében, ahol keverednek a történelem valós és fiktív elemei, egyszerre olvashatunk az orosz múlttól, a jelenről és egy lehetséges jövőről. (*Helikon*)